

вільних, так і гучні процеси останнього часу — Манжі-оне, Пассананте, Лазаретті, Гіто, які довели всім, що манія письменства є не лише своєрідним психіатричним курйозом, але й особливою формою душевної хвороби і що одержимі нею суб'єкти, які нібито цілком нормальні, є небезпечними членами суспільства, оскільки відразу в них важко помітити психічний розлад, а вони, до речі, бувають здатні на крайній фанатизм і, подібно до релігійних маніяків, можуть сприяти навіть радикальним історичним змінам у житті народів. Ось чому я подумав, що розглянути колишню тему на підставі нових фактів і в ширшому обсязі — надзвичайно корисна справа. Не приховую, що я вважаю її навіть сміливою, зважаючи на ту затятість, з якою красномовці від науки та політики, з легкістю газетних писак і на догоду тій чи іншій партії, намагаються висміяти людей, які доводять, усупереч маячні метафізиків, але ґрунтуючись на наукових фактах, повну неосудність, через душевну хворобу, деяких із так званих «злочинців» і психічний розлад багатьох осіб, яких уважали досі, за загальноприйнятою думкою, цілком розсудливими.

На в'їдливий гаузування і дріб'язкові причіпки наших противників ми, за прикладом того оригінала, який, аби переконати людей, що заперечували рух, рухався в їхній присутності, відповімо лише тим, що збиратимемо нові факти й нові докази на підтвердження нашої теорії. Що може бути переконливішим за факти і хто заперечуватиме їх? Хіба лише невігласи, але їхньому торжеству скоро настане кінець.

*Проф. Ч. Ломброзо,
Турин, 1 січня 1882 р.*

I. Вступ до історичного огляду

Найвищою мірою наш сумний обов'язок — руйнувати за допомогою невблаганного аналізу і знищувати одна за одною ті світлі, райдужні ілюзії, якими обманює і звеличує себе людина у своїй зарозумілій нікчемності; сумний тому, що замість приємних помилок цих кумирів, яких так довго обожнювали, ми нічого не можемо запропонувати їй, окрім холодної посмішки співчуття. Проте служитель істини має неминуче підкорятися її законам. Так, через фатальну необхідність він переконується, що любов є, по суті, взаємним потягом тичинок і маточок, а думки — простий рух молекул. Навіть геніальність — цю єдину могутню владу, що належить людині, перед якою, не соромлячись, можна схилити коліна — її багато психіатрів поставили на одному рівні зі схильністю до злочинів, навіть у ній вони вбачають лише одну з тератологічних (потьворних) форм людського розуму, один із різновидів божевілля. І зауважте, що подібну профанацію, подібне блюзнірство демонструють не лише лікарі й не тільки у наш скептичний час.

Ще Арістотель, цей великий родоначальник і вчитель усіх філософів, зауважив, що завдяки припливам крові до голови «багато індивідумів стають поетами, пророками або віщунами і що Марк Сиракузький писав непогані вірші, поки був маніяком, але, одужавши, зовсім утратив цю здатність».

Він же каже в іншому місці: «Помічено, що знамениті поети, політики та художники були частково меланхоліками і божевільними, частково — мізантропами, як Беллерофонт. Навіть і нині ми зауважуємо те саме в особах Сократа, Емпедокла, Платона та інших, і найбільше серед поетів. Люди з холодною, жовчною кров'ю бувають боязкі й обмежені, а люди з гарячою кров'ю — рухливі, дотепні та балакучі».

Платон стверджує, що «марення зовсім не хвороба, а, навпаки, найбільше з благ, дарованих нам богами; під впливом марень дельфійські та додонські віщуни надали тисячі послуг громадянам Греції, тоді як у звичайному стані вони були малокорисними або ж і зовсім виявлялися не потрібними. Багато разів траплялося, що коли боги насидали на народи епідемії, то хтось зі смертних упадав у священне марення і, стаючи під його впливом пророком, відкривав ліки проти цих хвороб. Особливий вид марення, яке пробуджують музи, викликає в простій і непорочній душі людини здатність викладати в чудовій поетичній формі подвиги героїв, що сприяє просвіті майбутніх поколінь».

Демокрит навіть прямо казав, що не вважає справжнім поетом людину зі здоровим глуздом.

Через подібні погляди на безумство давні народи ставилися до божевільних із великою повагою, вважаючи їх натхненими згори, що, крім історичних фактів,

підтверджує ще й те, що слова *mania* (грецькою), *navi* і *mesugan* (єврейською), *nigrata* (санскритом) означають і божевільня, і пророцтво.

Фелікс Платер стверджує, що знав багатьох людей, які, вирізняючись чудовим талантом у різних мистецтвах, водночас були божевільними. Їхнє безумство проявлялося безглуздою пристрасстю до похвали, а також дивними і непристойними вчинками. Якось Платер зустрів при дворі прославлених архітектора, скульптора і музиканта, що, безсумнівно, були божевільними. Ще більш разючі факти зібрав у Італії Ф. Газоні, написавши «Лікарню для невиліковних душевнохворих». Його твір переклав (італійською мовою) Лонгоаль у 1620 році. З ближчих до нас письменників Паскаль завжди стверджував, що найбільша геніальність межує із цілковитим божевіллям, і згодом довів це власним прикладом. Те саме підтвердив і Екарт щодо своїх товаришів, учених і водночас безумців, подібно до нього самого. Свої спостереження він видав у 1823 році під назвою: «Стілець тиціана, або Коротка бібліографія божевільних, що перебувають у Валансьєнні, складена божевільним». Цю ж проблему досліджували і Дельньєр, пристрасний бібліограф, у своїй цікавій «Літературній історії божевільних» (*Histoire litteraire des fous*, 1860 р.), і Форґ — у прекрасному нарисі, надрукованому в «Паризькому огляді» (*Revue de Paris*, 1826 р.), і невідомий автор — у «Нарисах Бедлама» (*Sketches in Bedlam*, Лондон, 1873 р.).

Останнім часом Лелю в «Демоні Сократа» (*Demon de Socrate*, 1856 р.) і в «Амулеті Паскаля» (*Amulet de Pascal*, 1846 р.), Верґа — у «Ліпеманії Тассо» (*Lipemania del Tasso*, 1850 р.), і Ломброзо в «Божевіллі Кардано»

(*Pazzia di Cardano*, 1856 р.) довели, що багато геніальних людей, наприклад Свіфт, Лютер, Кардано, Бругам та інші, потерпали від божевілля, галюцинацій або були мономанами протягом тривалого періоду. Моро, який із особливою любов'ю у своєму останньому творі «Хвороблива психологія» (*Psychologia morbide*, 1859 р.) акцентував на найменш правдоподібних фактах, і Шиллінг у своїх «Психіатричних листах» (*Psychiatrische Briefe*, 1863 р.) намагалися довести за допомогою ретельних, хоча й не завжди суто наукових досліджень, що геніальність — це завжди нервова ненормальність, яка нерідко переходить у справжнє божевілля. Приблизно схожі висновки зробив Гаген у своїй статті «Про взаємозв'язок між геніальністю і божевіллям» (*Veber die Verwandtschaft Genies und Irresein*, Berlin, 1877 р.) і частково також Юрген Мейер у своїй чудовій монографії «Геній і талант». Обидва вчені, які намагалися точніше встановити фізіологію генія, способом найретельнішого аналізу фактів дійшли тих самих висновків, які висловив понад сто років тому, радше на підставі досвіду, ніж суворих спостережень, італійський єзуїт Беттінеллі у своїй, тепер уже зовсім забутій, книзі «Захоплення образотворчим мистецтвом» (*Dell'entusiasmo nelle belle arti*, Мілан, 1769 р.).

II. Фізіологічна подібність геніальних людей до божевільних

Яким би жорстоким та сумним не був такий парадокс, але, розглядаючи його фахово, ми зрозуміємо, що в дечому він цілком обґрунтований, хоча на перший погляд і здається безглуздим.

Багато з великих мислителів схильні, як і божевільні, до судомних скорочень м'язів і вирізняються різкими, так званими «хореїчними», рухами тіла. Про Ленау та Монтеск'є розповідають, що на підлозі біля столів, де вони працювали, можна було помітити заглиблення від постійного посмикування їхніх ніг. Бюффон, задумавшись, одного разу заліз на дзвіницю і спустився звідти на мотузці абсолютно неусвідомлено, ніби в нападі сомнамбулізму. Сантейль, Кребільйон, Ломбардіні мали дивну міміку, схожу на гримаси. Наполеон страждав на постійне посмикування правого плеча і губ, а під час нападів гніву — також і литок. «Я, мабуть, був дуже розгніваний, — зізнавався він одного разу після гарячої суперечки з Лоу, — тому що відчував тремтіння моїх литок, чого зі мною давно вже не тра-

плялося». У Петра Великого була схильність до посіпування лицьових м'язів, що жахливо спотворювало його обличчя.

«Обличчя Кардуччі, — каже Мантегацца, — часом нагадує ураган: з його очей сиплються блискавки, а тремтіння м'язів схоже на землетрус».

Ампер, коли говорив, мусив постійно ходити й активно жестикулювати. Відомо, що нормальний склад сечі, а надто вміст у ній сечовини суттєво змінюються після маніакальних нападів. Те ж саме помічають і після посиленних розумових занять. Уже багато років тому Гольдінг Берд спостерігав, що в одного англійського проповідника, який увесь тиждень байдиковав і лише в неділю з великим запалом виголошував проповіді, саме цього дня в сечі значно збільшувався вміст солей фосфорної кислоти, тоді як в інші дні він був у край низьким. Згодом Сміт багатьма спостереженнями підтвердив той факт, що за будь-якого розумового напруження збільшується кількість сечовини в сечі, і в цьому аспекті аналогія між геніальністю та божевіллям беззаперечна.

На підставі такого ненормального надлишку сечовини або, радше, цього нового підтвердження закону про рівновагу між силою та матерією, який керує світом живих істот, можна вивести ще й інші, дивовижніші аналогії: наприклад, сивина та облісіння, худорлявість тіла, а також погана м'язова і статева діяльність, властиві всім божевільним, дуже часто трапляються і у великих мислителів. Цезар боявся блідих і худих Касіїв. Д'Аламбер, Фенелон і Наполеон були замолоду худі, наче скелети. Про Вольтера Сегюр пише: «Худорлявість доводить, як він багато працює, а його виснажене і згорблене тіло — тільки легка, майже

прозора оболонка, крізь яку ніби бачиш душу і геній цієї людини».

Блідість завжди вважали ознакою і навіть окрасою великих людей. Окрім того, мислителям нарівні з божевільними властиві: постійне перенасичення мозку кров'ю (гіперемія), сильний жар у голові й охолодження кінцівок, схильність до гострих хвороб мозку та слабка чутливість до голоду та холоду.

Про геніальних людей, так само, як і про божевільних, можна сказати, що вони все життя залишаються самотніми, холодними, байдужими до обов'язків сім'янина та громадянина. Мікеланджело постійно стверджував, що його мистецтво замінює йому дружину. Гете, Гейне, Байрон, Челліні, Наполеон, Ньютон хоча й не казали такого, проте своїми вчинками доводили навіть гірше.

Непоодинокі випадки, коли через ті ж причини, які часто викликають божевілля, тобто внаслідок хвороб і ушкоджень голови, звичайні люди перетворюються на геніальних. Віко в дитинстві впав із височенної драбини і розтрусив собі праву тім'яну кістку. Гратрі, спочатку поганий співак, став знаменитим артистом після сильного забиття голови об колоду. Мабільон, геть недоумкуватий замолоду, став відомим завдяки своїм талантам, які розвинулися в нього внаслідок отриманої рани голови. Галь, який повідомив цей факт, знав одного данця-напівдіота, розумові здібності якого стали просто блискучими після того, як він, 13-річний, упав зі сходів головою донизу¹. Кілька років тому один кре-

¹ Покійний митрополит Макарій, який вирізнявся світлим розумом, був настільки хворобливою і тупою дитиною, що не міг учитися. Але в семінарії хтось із товаришів, під час гри розбив йому голову каменем, і після того здібності Макарія стали просто блискучими, а здоров'я міцнішим.